

FUNCȚIILE STRATEGICĂ ȘI CULTURALĂ ALE ȚĂRII ZĂRANDULUI

Nicoleta David

Criteriile de individualizare a Țării Zărandului sunt complexe (fizico-geografice, administrative, culturale, etnografice, mentale, intensitatea relațiilor dintre localitățile rurale și centrul polarizator tradițional – orașul Brad), iar elementele cu specific local care alcătuiesc decupajul structurii regionale astfel constituite îi permite o delimitare clară în raport cu regiunile învecinate (Țara Moșilor, Țara Beiușului, Câmpia Aradului, Țara Hațegului).

1. Funcția strategică

În perioada medievală, ca și astăzi, modul de a construi sau de a organiza funcționarea unei fortificații, țineau de arealele culturale esențial europene.

Cetățile medievale, construite cu scop de apărare, acoperă o perioadă istorică începută în preajma anului 1000 și până către finele sec. al XVI-lea.

Problema cronologiei de început a acestora a rămas, până astăzi subordonată felului în care a fost interpretată mărturia cronicarului Anonymus. El fiind contemporan al secolului al XII-lea, se referea adesea la construcții de apărare întâlnite de către ungurii lui Arpad, aparținătoare unei populații românești ori amestecate (sfârșitul secolului al IX-lea). Contestat de către o parte a istoriografiei maghiare și în lipsa altor izvoare, afirmațiile lui Anonymus nu au întotdeauna șansa de a fi credibile.

Dacă cronologia începuturilor „cetății” a rămas controversată, în schimb există un consens în aprecierea faptului că secolele XI- XII au format „*veacul de aur*” al fortificațiilor de pământ și lemn socotite de Șt. Matei (1982)¹ ca fiind așezări fortificate.

Nu era vorba de construcții modeste și simple, ci de unele foarte complicate, cu realizări monumentale, cu valuri și șanțuri care închideau suprafețe care să permită refugiarea unui număr însemnat de populație.

Majoritatea acestor tipuri de înălțări au servit ca reședințe ale comitatelor regale. Asemenea fortificații au fost regăsite la Arad și Zărand, cu performanțe constructive foarte asemănătoare acelor de la Biharia, Cluj – Mănăstur și Dăbăca.

Acum se știe cu certitudine că alături de centrele de comitate, mai funcționau și alte cetăți „fără istorie” (cu stăpâni necunoscuți, fără domenii, fără nici un fel de atestări documentare). În mod teoretic acestea le-am putea regăsi și în spațiul Țării Zărandului.

Ceea ce ne stă astăzi la îndemână pentru o analiză a fortificațiilor din acest teritoriu, provine în bună parte din surse specifice studiului evului mediu: hărți și

¹ Matei, Șt. (1982), *Aspecte ale evoluției arhitecturii de fortificații în Banat, în perioada feudalismului timpuriu*, în Studii de Istoria Artelor, Cluj-Napoca.

desene efectuate de militarii serviciului armatei habsburgice, de la sfârșitul secolului al XVII-lea și din secolul al XVIII-lea, prima cartare generală, întreprinsă sub împăratul Iosif al II-lea (1780-1790). Cartografia și fotografia aeriană, modalitate de studiu utilizată mult, cu rezultate adesea spectaculoase nu și-a spus cuvântul, deoarece lipsa surselor financiare a impus restricții de folosire.

Planurile publicate până la zi aparțin fortificațiilor de la Arad, Ineu (1976), Agrișu Mare, Dezna (1999), Pâncota (1885), Zărand (sondaj 1982)².

Nu există aprecieri la eventualele raporturi topografice între sistemele romane de fortificare și cele medievale. Există materiale romane, nu însă și cetăți (castre). De aceea doar în concepțiile romantice *cetatea Deznei* este considerată *castrum Decina ori Decerina*.

Arhitectura militară arpadiană (sec. XI-XIII) ilustrată de cetatea de la Arad – Vladimirescu, se presupune că ar fi prezentă și la fortificația Pâncota. Potrivit unor informații, până acum inedite, a fost investigată, prin câteva sondaje, și fortificația de la Zărand, respectiv în locul unde se presupune că a funcționat capitala comitatului omonim.

Plasarea pe hartă a fortificațiilor medievale determină observații dintre cele mai interesante. Cetatea Șiria a fost din acest punct de vedere o unitate care se remarcă și prin multe alte puncte importante. Dar de aici, până la a supralicita ierarhizarea lor în funcție de un raport superioritate – inferioritate este prea mult.

Un pericol comun, cum a fost cel turcesc, a reunit sistemele de pază, semnalizare, asimilarea tehnicilor noi, întrajutorarea, dar nu într-o asemenea formulă care apare mai potrivită concepțiilor strategico-tactice ale vremurilor moderne și contemporane.

*Cetatea Deznei*³ aparține unei familii de fortificații mult mai simple. O incintă de o formă aproximativ poligonală, înzestrată cu un singur turn, astăzi vizibil, care pare să fi fost singura zestre arhitectonică mai notabilă a acestei cetăți. Modestia nu a împiedicat-o să aparțină atât regalității, cât și unor importante familii nobiliare.

*Cetatea de la Agrișu Mar*⁴ a fost un *castellum*. Astfel de fortificații posedau o gamă destul de generoasă de forme arhitecturale. Cele mai simple închideau, într-un careu de ziduri, încăperi de utilitate diversă: de la spații locative, la capelă și depozite. Apărarea le era asigurată mai curând prin șanțurile și palisadele asociate cu valuri, care le înconjurau, decât prin tunuri. În timp, în funcție de investiția de atenție, averea și relațiile stăpânilor, ele se puteau complica arhitectonic.

Perioada istorică pe care o urmărim se încheie cu două „noutăți” tehnice: apariția bastioanelor italiene de stil nou (noua cetate a Oradiei) și fortificația pasageră, de lemn și pământ. Mai restrânsă ca suprafață, cu valuri scunde, această

² Rusu, A. A., Hurezan G. P. (1999) *Cetăți medievale din județul Arad*, Ed. Trinom, Arad

³ Ibidem, p. 47.

⁴ Ibidem, p. 28.

fortificație a fost ridicată repede, acolo și atunci când a fost nevoie. Părăsirea ei se putea produce în aceleași condiții, lăsând urme înșelătoare pentru cercetători.

Este cazul *cetății de la Vârfurile*⁵, ridicată topografic și sondată arheologic. Avea doar dimensiunile de 95x82 m, cu un șanț interior.

Orașul Sebiș, menționat documentar în anul 1506, are o locuire mult mai veche decât arată documentele scrise.

Pe Dealul Pleșa, în partea sa sudică, s-au găsit vestigii arheologice de pe vremea dacilor (Cetatea Sândioara), iar pe Dealul Bălhad, în secolul al IX-lea și al X-lea, voievodul Menumorut și urmașii lui dețineau o fortificație care îndeplinea funcție strategică; prin apărarea drumului ce ducea spre cetatea Dezna. După sec. al X-lea locuirea spațiului sebișan este influențată de prezența fortificației de pe Dealul Bălhad, în apropierea căreia se constituiau nucleele viitoarei așezări.

La Pâncota săpăturile arheologice au pus în evidență urme ale unei așezări dacice din secolele III – II î.e.n. Influența romană este simțită chiar și în numele orașului, care și-ar trage rădăcina din cuvintele latinești *par cubitum*, traduse prin „colț de deal”, situație corespunzătoare realității geografice.

După retragerea tătarilor (1241) autoritățile vremii încep construirea unei cetăți, care alături de cele ale Șiriei, Ineului și Deznei se constituiau în principala funcție de interes strategic.

Prima mențiune documentară a Ineului, care datează din anul 1214, întreaga activitate a localității în secolele care vor urma fiind legată de vechea fortăreață cunoscută sub numele de cetatea Ineului, ridicată la sfârșitul sec. al XIII-lea (1295), pe dreapta Crișului Alb, pe calea Traian, în centrul unui cnezat românesc. Zidurile erau înconjurate din trei părți de șanțuri cu apă, pe cea de-a patra latură curgea Crișul Alb.

Importanța cetății crește, extinzându-și aria de influență asupra unui teritoriu tot mai mare.

Imediat după constituirea Principatului autonom al Transilvaniei (1541) cetatea devine alături de alte localități situate pe centura vestică a principatului (Caransebeș-Șiria-Dezna-Lugoj-Lipova-Oradea) un important avanpost în lupta turcilor, sub a căror stăpânire trece din anul 1566.

Dezvoltarea tehnicii militare, în special a artileriei face tot mai evidentă vulnerabilitatea cetății în fața noilor atacuri, ceea ce impune realizarea unui nou edificiu, fapt împlinit de către arhitectul militar cu studii în Italia, Gavril Haller, încă din anul 1625, care valorifică și adaptează arhitectural influența Renașterii târzii.

Din 1658 și până la sfârșitul său, cetatea este stăpânită de turci, după care intră în stăpânirea habsburgilor.

Pe parcursul acestor secole, în jurul cetății se consolidează tot mai mult viața economică, actualul oraș, devenind centru meșteșugăresc și negustoresc, de importanță zonală, câștigându-și din 1561 statutul de oppidum (târg).

⁵ Ibidem, p.97.

Începând din sec. al XIII-lea dezvoltarea aşezării va fi influenţată de prezenţa cetăţii în jurul căreia va prinde contur.

Importanţa ei în perioada medievală este relatată de Miron Costin.

Date succinte despre cetăţile din Ţara Zărandului

Tabelul 1

Denumirea cetăţii Anul apariţiei	Aşezarea geografică	Constructorul	Domeniul
Agrişu Mare 1356	(comuna Târnova) Comitatul Zărand	Andrei Kölcei (comite de Zărand şi Bekes)	4 sate maghiare 13 sate româneşti
Dezna Cetate regală Prima menţionare 1318. O parte din ea pare să fi fost romană	Pe valea Sebişului Pe culmea Dealului Ozoiu	Laurenţiu de Pâncota - cucerită de primul Angevin la tronul Arpadienilor	Românii ocupau numeroase sate. A fost detaliat în 1579 de Cornelia Bodea
Ineu 1214 elemente arhitectonice provenite de la o biserică romanică	Pe Crişul Alb (DN 79 A)	Fam. Losonczy (1387) - o nouă cetate Gabriel Haller (1645 - 1652)	30 de aşezări
Pâncota – „cetatea turcească” 1177 – mănăstire ortodoxă, preluată de călugării benedictini	Pe valea Matca (afluent al Cigherului) Dealul Copaci	Laurenţiu de Pâncota şi fiul său Nicolae de Pâncota	Târgul Pâncotei Sigiliu cu inscripţia S (igillum) Hospitum de P (âncota)
Zărand 1203 cetate arpadiană	La confluenţa Cigherului cu Crişul Negru	-	Capitală a comitatului Zărand

(după Rusu, A.A., Hurezan G. P. (1999) *Cetăţi medievale din judeţul Arad*, Ed. Trinom, Arad)

2. Funcţia culturală

2.1. În Dacia nu existau şcoli publice organizate şi întreţinute de stat sau de oraşe, nici elementare, nici de grad mai înalt, nici la oraşe, cu atât mai puţin la sate (M. Macrea, 1969)⁶.

Arhitectura civilă şi religioasă era şi ea, preponderent, lipsită de originalitate şi adeseori stângace ca de altfel şi arta statuară religioasă, reprezentând personalităţi biblice.

Progresele tehnice în general, condiţiile vieţii economice şi sociale au determinat o mare dezvoltare, în forme noi, a diferitelor ramuri ale artei, nu este

⁶ Macrea, M. (1969), *Viaţa în Dacia romană*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti.

vorba despre arta de factură superioară și de mare valoare, ci o artă modestă, creată de simpli meșteri, mai degrabă, decât de adevărați artiști.

2.2. În condițiile *feudalismului timpuriu* s-au ctitorit însă bisericile ortodoxe din Crișcior și Ribița, de mare valoare arhitecturală, mai ales picturile, care în cazul altor biserici lipsesc. Prezența și mulțimea bisericilor vechi românești în Țara Zărandului, mai ales în regiunea Bradului și Hălmagiului, demonstrează legăturile strânse, sociale, religioase cu Țara Moșilor, Țara Beiușului, dar și cu românii de dincolo de Carpați.

*Biserica din Crișcior*⁷ a fost întemeiată între anii 1375-1395. Sub zugrăveala mai nouă a fost găsit un tablou votiv, în care jupânul Bâlea, îmbrăcat în costum de cavaler, ține în mână ctitoria. În partea stângă se află jupânița Vișe cu mâinile întinse spre ctitorie. Sub ei se află un copil, Ștefan Bâlea, nepotul ctitorului. Deasupra sunt zugrăviți doi îngeri.

În tabloul votiv au mai figurat: Iova, fiul ctitorului, Laslău, fiul lui Iova și două femei: Sora și Filca.

În *biserica de la Ribița*, sub o veche spoială cu var, într-un tablou votiv apare modelul bisericii, ctitorie a lui jupân Vladislav, a jupânului Miclăuș și a jupâniței Ana, fiica lui Vladislav. În pisanie, mai sunt trecuți: jupânița Stana, soția lui Vladislav, Sora, soția lui Miclăuș și Vlad, fratele lui Vladislav.

Portul persoanelor din acest tablou nu mai este cel al cavalerilor medievali, ci al țăranilor din regiune, cu ținute lungi, așa cum se purtau până nu demult în satele dintre Baia de Criș și Hălmagiu. Bărbații purtau păr lung, împletit și tăiat pe frunte. Jupânița Ana apare într-un costum asemănător cu portul frumos de Blăjeni-Bucium. Portul acestor ctitori arată că familia jupânului Vladislav intrase recent în clasa privilegiată avansată din cneaz sau din țărani.

Tot din această perioadă (sec al XIV-lea) există biserici și în localitățile Agrișu Mare (Târnova), Almaș, Beliu, Covăsânț, Chisindia, Dezna, Ineu, Pâncota, Seleuș, Tauț.

Practica recunoscută pentru ridicarea bisericilor parohiale, lipsite de sprijinul feudalului, era aceea a asocierii a mai multor sate pentru construcția unei biserici comune.

În sec XV- XVI există datate biserici în localitățile Arăneag, Buceava (com. Brazii), Cuied (com Buteni), Dumbrăvița (com. Dieci), Sebiș, Secaciu (com. Beliu), dar datele sunt parțiale și astfel vor rămâne și pentru secolul al XVII –lea, când sunt consemnate biserici în localitățile: Crocna (Dieci), Măraș (Craiva), Rogoz de Beliu (com. Craiva), Târnăvița și Vârfurile. La Ineu era reședință episcopală ortodoxă și Ineu era puternic centru cultural românesc unde se pare că se editau cărți.

În secolul al XVIII-lea, din cauza războiului care a pus capăt dominației turcești, multe sate au devenit pustii, ca urmare numărul bisericilor consemnate acum

⁷ Drăguț, V. (1970), *Pictura murală din Transilvania*, Editura Meridiane, București.

este mai redus: Aciuța, Aldești, Bârsa, Dud (Târnova), Groșeni (Archiș), Hălmagiu, Hălماغel, Honțșor (Gurahonț), Măderat (Pâncota), Nadăș (Tauț), Vidra (Vârfurile).

Valența arheologiei a fost recunoscută mereu. Înainte de 1918 ea a funcționat pe traseul oferit de către Direcția Monumentelor de la Budapesta, iar după, responsabilitatea a revenit Comisiei Monumentelor Istorice de la București.

Arhitectura din lemn nu a fost niciodată specifică unui anumit rit ori unei anumite etnii ori religii. Documentele medievale menționează adesea biserici catolice care au fost ridicate în lemn. Aceași arhitectură s-a transmis până târziu, de la catolici, la protestanți. În fond, totul s-a restrâns la o singură chestiune: aceea a posibilităților materiale. Prin această prismă trebuie înțeleasă abundența bisericilor românești de lemn: ea nu a fost, nici pe departe, o predilecție spirituală, adesea nici una de restricționare administrativă, ci doar o chestiune de sărăcie. De la un moment dat a intrat în joc și elementul „tradiție”. La mijlocul secolului al XVIII-lea statisticile bisericilor românești din Episcopia Aradului înregistrează încă 8,5% biserici confecționate din gradele, 82,9% din lemn și 8,5% din piatră.

*Biserici din cărămidă*⁸ sunt la Dezna, Hălmagiu, Pâncota, Tauț. Cărămizile de paviment cele mai vechi, cu decorații, se găsesc la Pâncota, unde se află și țigle smălțuite.

Biserici din piatră, material mai puțin perisabil, sunt mai rare. Mărturii directe, fără posibilitatea de a face o paralelă cu vreun monument se găsesc din 1406 la biserica Agrișu Mare.

Sculptura este identificată la decorația mesei de altar de la Pâncota care este una din cele mai vechi mărturii de sculptură (sec. al XI-lea).

Stâlpuț angajat de la Pâncota este încă o piesă care face trimiterea către același secol. Capituluț de la Mănăstirea lui Dionisie (Ineu) cu pești și Melusină, pe lângă faptul că ne dau șansa de a mai asocia un monument hărții care deține obiective sculpturale din sec. al XII-lea, este deja un lucru deosebit.

V.2.3. *Urme scrise ale învățământului* din Zărand⁹, există din anul 1733, când a fost menționată școala de la Șiria. Se crede însă că este posibil să fi funcționat și școli elementare pe lângă bisericile vechi de la Crișcior și Ribița, însă dovezi despre acestea nu există.

În anul 1643 a fost înființat un protopopiat reformat (calvinesc) la Vârfurile. De regulă, pe lângă astfel de oficii se înființau școli. Ar fi fost normal să se înființeze o astfel de școală la Vârfurile, dar nu sunt dovezi.

Stăruințe repetate și hotărâte pentru înființarea de școli pe seama poporului român, făcute în Dieta transilvană și la Viena, de către episcopul unit de la Blaj, Ioan Inochentie Micu, în 1732, nu au avut nici un efect. Abia în 1754 episcopul Petru Pavel Aron, a reușit să obțină autorizația pentru deschiderea școlilor de la Blaj: o școală de grad elementar, un gimnaziu și un seminar pedagogic.

În acel timp au continuat schimburile culturale cu Moldova și Muntenia de unde au venit cărți, manuscrise, tiparnițe, meșteri, tipografi.

⁸ Rusu, A.A., Hurezan G. P. (2000) *Biserici medievale din județul Arad*, Ed. Trinom, Arad.

⁹ Neag, R., (2004), *Monografia Municipiului Brad*, Editura Corvin, Deva.

Din Moldova vin scrierile și ideile lui Miron Costin, Ion Neculce, Dimitrie Cantemir, iar din Muntenia scrierile lui Radu Greceanu, Radu Popescu, lucrări răscolitoare pentru neamul românesc.

La Năsăud, în zona grănicerească, stăpânirea habsburgică a avut grijă de școlile românești din zonele regimentelor de graniță. Astfel se înființa în 1784 o școală pentru subofițeri, iar în 1863 *Liceul din Năsăud*.

Liceul din Beiuș, școală confesională de rit greco-catolic a fost înființat în anul 1828 prin stăruința episcopului Samuil Vulcan.

În 1850, Andrei Șaguna pune bazele gimnaziului ortodox din Brașov. Tot în acel an cere să fie înființat un gimnaziu superior la Brad, idee care se materializează în 1869.

Date mai vechi despre alte școli românești din Zărand sunt din anul 1835, școala de la Hălmagiu, dar pentru unguri erau cinci școli la: Crișcior, Brad, Baia de Criș, Ribița și Băița. În următorii ani s-au înființat mai multe școli astfel că în 1867 erau 36 de școli românești.

*Activitatea Liceului din Brad*¹⁰ s-a desfășurat din 1869 până în prezent fără întrerupere. Ce impresionează la acest lăcaș de cultură este numărul mare de absolvenți, aproape 30 000 și în jur de 500 cadre didactice. Cele cinci monografii întocmite de foștii directori scot în evidență interesul deosebit al autorilor pentru imortalizarea unei activități de excepție a școlii, a absolvenților care au ajuns tot atâtia oameni de valoare: profesori universitari, medici, avocați, preoți, profesori, ingineri, etc. (Fig. 1).

Amintim doar câteva nume: prof. Univ. Dr. Nestor Lupei – fost elev și profesor al liceului; sculptorul Radu Moga, fost profesor; Ioan Lungu – scriitor; Vlaicu Bârna- poet; Emil Giurgiuca – poet, redactor șef al revistei „Colocvii”, Enea Hodoș, membru corespondent al Academiei Române, ziarist și scriitor, etc.

O activitate intensă a desfășurat Societatea „Mica” din Brad care și-a adus contribuția la creșterea nivelului de trai și cultură al maselor prin ridicarea unor ctitorii de cult, așezări culturale la sate, cămine culturale, opt biblioteci, construcția unui ateneu cu sală de gimnastică de 150 de locuri, școli primare în satele din jurul Bradului, școala profesională din Brad, sanatoriul TBC, baia publică, complexul de magazine, cartierul de locuințe de la Gura Barza, sala de gimnastică, terenuri de sport, s.a.

Societatea „Mica” a fost și un motor al dezvoltării economice, dar și un model de punere în practică a politicilor sociale, mai ales cele adresate familiilor de mineri. Patru sunt liniile de direcție ale acestei acțiuni și în prezent: *sănătate, muncă, minte, suflet*.

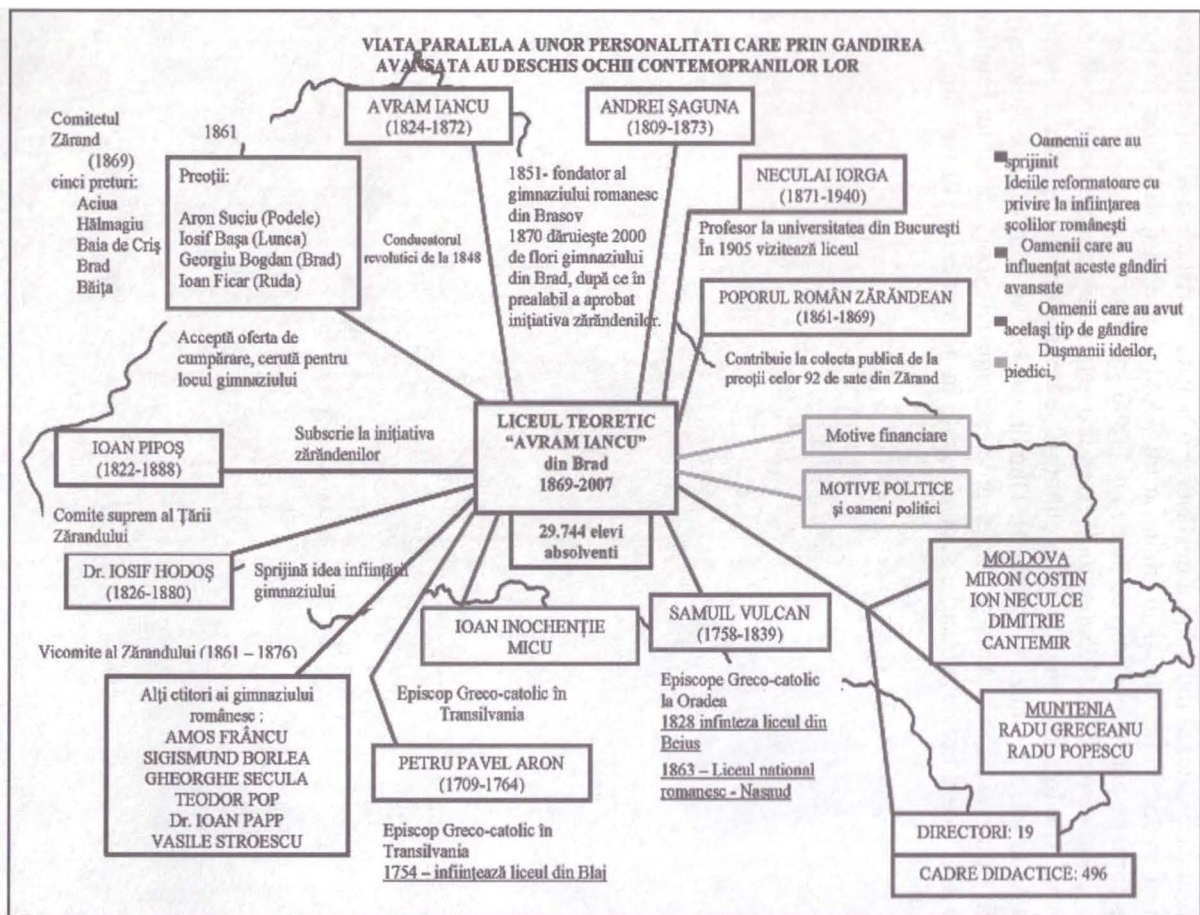
La Brad mai funcționează ansamblul de cântece și dansuri „Doina Crișului” al Casei de Cultură Brad, precum și orchestră de muzică populară.

Activități similare desfășoară și Cercul „Astra” din Hălmagiu, iar nedeile de la Hălmagiu (pe dl. Sortoc) și Târgul de fete de la Găina, se organizează anual cu programe care cuprind momente alegorice, poetice, soliști vocali și instrumentali, dansuri populare susținute de formații artistice de amatori. Corul din

¹⁰ Idem.

Hălmăgiu care datează din 1864 a desfășurat o bogată activitate și a inițiat diverse serbări și în localitate, dar și în împrejurimi. Unul dintre dirijori, Mihai Vidu a condus corul pe patru voci timp de 30 de ani (1893 - 1921).

„*Întâlnirea fiilor Hălmăgiului*” este tot o activitate de rezonanță locală dar nu numai. Alte localități în care viața culturală se remarcă prin activități deosebite sunt la Vața (târg de muzică populară), Dumbrava de Sus (formație de fluierași), Blăjeni, Bulzești de Sus, Almașu Mare, unde este muzeul etnografic al lui Emilian Achim s.a., Toate aceste obiective sunt integrate în activitatea de turism din Țara Zărandului.

Bibliografie selectivă

1. Bodea C. Cornelia (1937), *Cetatea Deznei de la primele dăburi până la căderea în ruină*, Separatum din Hotarul Arad, Tipografia Lovrov et comp, Arad

Fig.1. Influența Liceului „Avram Iancu” în viața culturală a spațiului zărandean

2. Drăguț, V. (1970), *Pictura murală din Transilvania*, Editura Meridiane, București
3. Macrea, M. (1969), *Viața în Dacia romană*, Ed. Științifică, București
4. Matei, Șt. (1982), *Aspecte ale evoluției arhitecturii de fortificații în Banat, în perioada feudalismului timpuriu*, în *Studii de Istoria Artelor*, Cluj Napoca
5. Meteș, Șt. (1927), *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIV – XX*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București
6. Neag, R., Georgina Roventă, Crișan, D. (1970), *Omagiu Liceului Avram Iancu*, Brad
7. Neag, R., (1994), *Personalități brădene în lumina istoriei*, Editura Corvin, Deva
8. Neag, R., (2002), *Monografia Municipiului Brad - Zarand*, Editura Corvin, Deva
9. Neag, R., (2004), *Monografia Municipiului Brad*, Editura Corvin, Deva
10. Netea, V., (1977), *Munții Apuseni, muzeu istoric și pantheon al poporului român*, Editura Sport - Turism, București
11. Razba Maria, (2004), *Personalități hunedorene (sec. XV-XX)*, ediție revăzută și adăugită, Editura Emia, Deva
12. Rusu Adriana, (1979), *Cercetări în necropola Muncelu - Brad*, în *Materiale și Cercetări arheologice, a XIII – a sesiune de rapoarte*, Oradea
13. Rusu, A.A., Hurezan G. P. (1999) *Cetăți medievale din județul Arad*, Ed. Trinom, Arad
14. Rusu, A.A., Hurezan G. P. (2000) *Biserici medievale din județul Arad*, Ed. Trinom, Arad

LES FONCTIONS STRATEGIQUES ET CULTURELLES DU PAYS DE ZARAND

Résumé

La fonction stratégique de pays, comme unités administratives spécifiques de l'espace roumain, est développé du besoin de défendre ces espaces. Le fonctionnement du système territorial est un indicateur de l'organisation spatiale, pouvant constituer un critère de délimitation régionale. Le Pays de Zarand a notamment une fonction stratégique, culturelle, agricole et artisanale, minière et touristique.